1. ULUSLARARASI TÜRKOLOJİ KONGRESİ

"Arayışlar ve Yönelimler"

16-18 Mayıs 2022 / Karabük

TAM METİN BİLDİRİ KİTABI

PROCEEDINGS BOOK

Editör:

***Doç. Dr. Selçuk* ATAY**

ISBN: 978-605-955-471-8

Kitabın bütün hakları Karabük Üniversitesine aittir.

Karabük Üniversitesi Yayınları: 77

1. ULUSLARARASI TÜRKOLOJİ KONGRESİ:

"ARAYIŞLAR VE YÖNELİMLER"

16-18 MAYIS 2022

BİLİDİRİ TAM METİN KİTABI

Yayın Yönetmeni

Prof. Dr. Murat AĞARI

Editör

Doç. Dr. Selçuk ATAY

Kapak Tasarım

Fatih SAMRAY

ISBN: 978-605-955-471-8

Basım Sayısı: 1

Her hakkı saklıdır. Bu tebliğ kitabında yayımlanan tebliğler ve yazılardaki görüş ve düşünceler yazarların görüşleridir. Kitapta yer alan yazıların dil, üslup ve bilimsel mesuliyeti yazarlarına aittir.

Karabük - 2022

İÇİNDEKİLER

Kongre Onursal Başkanı ..... **II**

Kongre Düzenleme Kurulu Başkanı ..... **II**

Kongre Düzenleme Kurulu ..... **II**

Sekreterya ..... **II**

Bilim Kurulu ..... **III**

Kongre Tebliğlerinin Ülkelere Göre Yüzdelik Dağılımı ..... **VI**

Kongre Tebliğlerinin Ülkelere Göre Sayı Dağılımı ..... **VI**

İçindekiler ..... **VII**

TEBLİĞLER

Safahat'taki Fıkraların Mizah Kuramları Bağlamında İncelenmesi / *Yavuz Selim Uğurlu* **1-11**

Ziya Gökalp'in Şiirlerinin Karşılaştırmalı Analizi / *Nigora Azizova* **12-17**

Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Kök Söz Yuvalarının Araştırılması Tarihi / *Faide Omarova* **18-21**

"Edebiyat Üstatlarımızın Aşkları" Röportajı ve *Roman À Clef*'e Bir Giriş Denemesi / *Selçuk Atay-Ahmet Kaya* **22-37**

Göstergebilimsel Bir Okuma Denemesi: Fatih-Harbiye Romanında Kimlik Arayışı / *Osman Oruç* **38-47**

Haşim Hakkında Bazı Mülahazalar / *Deniz Polater* **48-58**

Mukağali Makataev ve Kasım Bey Zakir Şiirlerinde Turnalar Konusu / *Aynure Babayeva* **59-64**

Güney Azerbaycanda Anadilli Şiirin Gelişiminde Muhammed Hüseyn Şehriyar Şiirinin Önemi / *Türkan Mecidova* **65-73**

XVIII. Yüzyıl Azerbaycan Şiirinde Edebî Dil Meseleleri / *Fidan Alizade* **74-80**

Divan Şiirinde 'Kulak Âşık Olurmuş Gözden Öndin' / *Şerife Akpınar* **81-88**

Şemsî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*Adlı Mesnevisi / *Ahmet Safa Çolak* **89-102**

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında Sevgilinin Güzellik Unsurlarında Renklerin Kullanımı / *Sevinç Ünsal* **103-128**

Özlemin Somut Hali: Cengiz Dağcı'nın "Anneme Mektuplar" Romanı / *Ayten Abbasova* **129-136**

Hüseynbala Mıralamov'un Sanatsal Düzgüsü ve Tarihî Hafızaya Epik İzlenimi / *Zalxa Orucova* **137-140**

Tam*- "Yanmak, Yakmak" Kökü ve Türevleri Üzerine / *Duygu Yavuz Öz* **141-152

Metinleşen Anlam Katmanları: Behçet Necatigil'in "Dağ" Şiiri / *Ülkü Eliuz-Arzu Küçükosman* **153-165**

Tarihî Romanın Doğuşu ve Namık Kemal / *Arzu Dadaşova* **166-174**

Nazım Hikmet'in Azerbaycan Şiirindeki Etkisi ve Yeri / *Jale Aliyeva* **175-181**

The Concept "The Native Land" In Toponymic Legends Of The Turkic Peoples / *Bekarys Olzhabaev* **182-188**

Classification Problems Of Language Situation In The Work Of M. Kashgar "Divani Lugat It-Turk" / *Kurmanova Baktygul- Assel Utegenova* **189-194**

Manifestation Of Gender Contradiction In Mythology / *Shokym Gulzhan-Kamshat Zhumasheva* **195-201**

Peculiarities Of Toponyms Functioning In Kazakh Folklore / Abat Pangereyev-Ainur Kenbayeva **202-211**

Türk Cumhuriyetlerinde Kullanılan Alfabelerin Dünü Bugünü / *Mehmet Can* **212-218**

Erzincan Ağzında Kullanılan +I Pekiştirme Ek-Edatı / *Muhammed Sami Ünal* **219-228**

Ubsm-Rso-049 No'lu Kur'an Tercümesi Üzerinde Eşdizim Sözlüğü / *Esra Çolak* **229-246**

Azerbaycan'daki Edebiyat Ders Kitaplarının Somut Olmayan Kültürel Miras Ögeleri Açısından İncelenmesi / *Vafa Savaşkan* **247-259**

Kayıp İstanbul Ağzının/Ağızlarının Söz Varlığına Edebî Eserlerden Ulaşılabilir Mi? / *Önder Saatçi* **260-278**

Argo Lexicon In Shahriyar's Works / *Hossein Khoshabteni* **279-285**

Türk Anayasalarında Hukuk Dilinin Sadeleşmesi / *Z. Gönül Balkır-Başak Balkır Gülen* **286-299**

Berlin'deki Turfan Koleksiyonu'ndan Eski Uygurca U 5987 Numaralı Belge Üzerine (Moriyasu 2019'a Katkılar) / *Hüsnü Çağdaş Arslan* **300-305**

Öç Küçürek Öyküsü İle Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Destan'ın Kora Şemasına Göre İncelenmesi / *Oğuzhan Sevim-Fetullah Uyumaz* **306-311**

İsmail Gaspıralı'nın Özbek Aydınlanmasındaki Rolü: Özbek Ceditçilik Örneği / *Aslı Orunbayev* **312-317**

Manas Destanında Kahramanın Kahraman Olacağına Dair Doğa İşaretleri / *Nurzhamal Ermekbaeva* **318-323**

XVIII. Yüzyıl Gazeliyatına Yaklaşım: Molla Penah Vakıf Sanatı Örneğinde / *Mahire Kuliyeva* **324-333**

Ahmed Yesevi Hikmetlerinin Yazma Nüshaları Kataloğu Üzerine Bazı Mülahazalar / *Nadirhan Hasan* **334-342**

Aliağa Vahid Şiirinde Fuzûlî Nefesi / *Lale Alakbarova* **343-351**

Nazan Bekiroğlu'nun *Nar Ağacı* Romanının Sorunları, Tür Özellikleri, Kompozisyonu ve Sanatsal Görselleri / *Salide Şerifova* **352-370**

Eski Türkiye Hikâyesi İncelemeleri Üzerine / Sima Şefizade **371-375**

Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı'nda Tababet Unsurları / *Deva Özder* **376-387**

Atasözü Derleme Çalışmaları Bağlamında Vâcid'in Durûb-ı Emsâl Risâlesi / *Muhammet İnce* **388-406**

Klasik Türk Şiirinde Rişte-i Cân Kavramı ve Bu Kavramın Mircea Eliade'nin Bağ ve Düğüm Simgeciliği Anlayışı Açısından Mitolojik Uzantılarının İncelenmesi / *Ahmet Alkan* **407-424**

Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Gönül Hanım* Romanında Orhun Yazıtları ve Millî Kimlik Problemi / *Esqane Babayeva* **425-431**

Mithat Cemal Kuntay'ın Şiirlerinde Vatan Sevgisi / *Valida Shikhaliyeva* **432-437**

Anadolu-Türk Sözlü Kültüründe Hatırlamanın Mekânı Olarak Kadın: Ağıt Ismarlama Geleneği / *Hicran Karataş* **438-455**

Günümüz Âşık Şiirinde Hacı Bektaş Veli'nin Yeri / *Özlem Ünalan* **456-469**

Türk Halk Hekimliğinde Kına / *İlker Avcıoğlu-Arzu Fidan* **470-480**

Bahtiyar Vahapzade'nin Eserlerinde Türkçülük Unsurları / *Aynur Seferli* **481-494**

Bahtiyar Vahabzade'nin Şiirlerinde Fuzûlî Motifi / *Metanet Mustafayeva* **495-500**

Eski Türk Şiirinde Yineleme: Deyişbilimsel Bir Tasnif Denemesi / *Banu Güzelderen* **501-516**

Yunus Emre Şiiri ve İrfan / *Elman Khilal Guliyev* **517-525**

Mahtumkulu Firâkî'nin Dinî Konulu Şiirleri / *Könül Sadıqova* **526-530**

İktibas Sanatının Zirve Şahsiyeti: Seyyid Nesîmî / *Şerife Ağarı* **531-570**

Bâkî'nin Şiirde Aradığı Özellikler / *Zafer Topak* **571-585**

Hayâti-Zâde Şeref Halîl'in Rûhu'l-Edeb Adlı Arapça Türkçe Manzum Sözlüğü ile Sünbül-zâde Vehbî'nin Nuhbe-i Vehbî'si Üzerine Bir Karşılaştırma / *Orhan Kılıçarslan* **586-600**

Türkiye Türkçesinde ve Gagavuz Türkçesinde Adların Kültürdilbilimsel Özellikleri / *Aygül Mirzayeva* **601-605**

Ahlaki-Didaktik Sorunların Öğretimindeki Konular ve Ömer Seyfeddin'in Öykü Yaratıcılığı / *Ülker Bahşiyeva* **606-613**

Haldun Taner'in Tiyatro Eserlerinin Karşılaştırmalı Analizi / *Mekhriniso Kayumova* **614-622**

ERZİNCAN AĞZINDA KULLANILAN +I PEKİŞTİRME EK-EDATI

Muhammed Sami ÜNAL[1]

Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türkiye, sami.unal@erzincan.edu.tr

ÖZ

Türkçede kelimeleri pekiştirmenin bir yolu da ek-edat/enklitik kullanılmaktır. Türkçenin ilk yazılı metinlerinden beri örneklenebilen, ek veya edat oldukları hakkında ortak kanıya varılamayan ve bir başka kelimeyle var olabilen bu ifadeler, Anadolu ağızlarında yaygın kullanım alanı bulmuştur. Çoğu kullanımlarında eklerle karıştırılabilen bu yapıların eklere kıyasla geldiği kelimenin anlamına ek üstü bir işlevle anlam farkı oluşturduğu görülür. Genel kanı ek-edatların tüm kelimelere geldiği yönünde olsa da artık çoğu arkaik özellik taşıyan bu ifadelerin ağızlarda zamirler, bağlaçlar vb. kapalı kelimelere tutunarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Erzincan ve yöresinde bilhassa zamirlere tutunarak onlara pekiştirmeli bir hitap işlevi veren +I ek-edatı, söz ile anlam arasında yeni bir boyut oluşturmakta; bilhassa alkış ve kargış ifadelerinde tüm cümleye etki edecek vurgulu bir anlatımı cümlenin anlamına yerleştirmektedir. Eldeki çalışmada Erzincan ve yöresinde rastlanılan +I ek-edatının örnekleri ve anlama olan katkısı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: ek-edat, +I ek-edatı, Erzincan ağzı.

+I INTENSIVE ENCLITIC USED ERZİNCAN DIALECT

Abstract

One of the ways to reinforce words in Turkish is to use suffix-prepositions/enclitic. These expressions, which can be exemplified since the first written texts of Turkish, cannot be definitively judged to be affixes or prepositions, and can exist with another word, have found widespread use in Anatolian dialects. It is seen that these structures, which can be confused with affixes in most of their usages, create a meaning difference with a function above the affix to the meaning of the word their come from compared to the affixes. Although the general opinion is that enclitic come to all words, it is seen that these expressions, most of which have archaic features, continue their existence by clinging to closed words such as pronouns, conjunctions, etc. The +I enclitic, which clings to pronouns in Erzincan and its region and gives them a reinforced addressing function, creates a new dimension between word and meaning; it reveals an emphatic expression that will affect the whole sentence, especially in the phrases/sentences of applause and malediction. In the present study, examples of the +I enclitic found in Erzincan and its region and its contribution to the meaning will be emphasized.

Keywords: enclitic, +I enclitic, Erzincan dialect.

[1] ORCID: 0000-0002-2797-6105

Giriş

Ek-edatlar, ekler ve edatlar gibi tek başlarına anlamı olmayan ancak eklendikleri kelimelerde ek üstü bir anlamı üzerlerinde barındırarak çoğu zaman kelimenin anlamının yanında tüm cümleye kelime üstü bazı özellikler kazandıran parçacıklardır. Herhangi edatın veya kelimenin ekleşmeye giden seyirde aşınarak ek üstü bir anlam kazanmasından oluştukları açık olan bu ifadeler, görünüş olarak ses ve şekil bilgisine ait parçacıklar olsa da işlevleri ve cümleye kattıkları anlam açısından birtakım farklı özelliklere sahiptir. Bu parçacıkları eklerden ayıran en büyük özellikleri ise vurguyu kendi üzerlerine almamalarıdır. Marcel Erdal (Clitics, 41) çalışmasında klitiklerle ekler arasındaki farkı altı madde olarak sıralar. Ona göre ekler, kelimeleri söz dizime katma görevindeyken, klitiklerin söz dizimsel işlevleri çok azdır ve eklerin kelime vurgusunu üzerine alabildiğini, ek-edatların ise bunu asla yapamadığını belirtir (Erdal Clitics, 41).

Soru anlamı taşımayan "ne" yapılarından hareketle sona gelen edatları enklitik edatı olarak adlandıran ilk araştırmacı Jean Deny'dir. *Türk Dili Grameri* adlı eserinde pekiştirme görevindeki bu ifadenin Osmanlı döneminde "e-a" ile karşılanabildiğini, cevapsız sorularda Altay Türkçesinde "çı", Kırgız Türkçesinde "şı" ile benzer işlevde olduğunu belirtmiştir (Deny 813).

Kavramı adlandırmada Berke Vardar (178) enklitikleri "sonasığınık" olarak isimlendirilmiş, "Vurgudan yoksun olan ve kendisinden önceki sözcükle birlikte bir vurgu biçimi oluşturan öge." olarak tanımlamıştır. Kâmile İmer vd. (53), klitikleri genel başlıkta "biçimce", kelime önüne gelen proklitikleri "önbiçimce", kelime ardına gelen enklitikleri ise "artbiçimce" olarak adlandırır ve örnek olarak Türkçede soru yapılarında kullanılan *mI* edatını verir. İmer ve diğerlerinin (53) enklitiklere örnek olarak verdiği bağımsız *mI* morfemi için Eker (372) de eklerin bağımlı biçimbirimler olması nedeniyle "enklitik" denmesinin uygun olacağı görüşündedir. Demirci (135-136), araştırmasında "enklitik" kavramını başlıkta verir ve İmer vd. (53) gibi kavramı "biçimce" terimini kullanarak "türünü tam olarak belirleyememiş morfolojik veya leksikal varlıklar" şeklinde tanımlar. Barutçu Özönder (1427) ve Nalbant (2157) başlıkta "enklitik edat" kavramını kullanırken çalışmalarında terim için "ek-edat" isimlendirmesini uygun görür. Uzun (71) ise ek-edatlara "bir sözcüğün bitim noktasında yer alan sesbilgisel öge veya ögelerin bir sonraki sözcüğün başlangıcında yer alan ögelerle etkileşime girmesinden" hareket ederek terimin İngilizce anlamını (cliticisation/kaynaşma) çağrıştıracak şekilde "clitic/kaynaşık" adını verir. Baydar (83) çalışmasının başlık ve içeriğinde "enklitik" terimini, Özkan Nalbant (37) ise çalışmasının baş kısmında hem enklitik hem ek-edat terimlerini kullanır. Ercilasun (40), pekiştirme enklitikleri ve -lA enklitiği üzerine yaptığı çalışmasında "lA için enklitik terimini ben de benimsiyorum. Bu terim için Türkçede "eklenti" gibi bir karşılık teklif edilebilir; ancak şimdilik enklitik sözünü kullanmayı tercih ediyorum." der. Biray (Kazak 276), Kazak Türkçesinde enklitikler üzerine yaptığı çalışmasında bu dil birliklerinin sadece kelimeyi değil kelime grubu ve cümleyi içine alan bir işleve sahip olduğunu söyler. Bir diğer çalışmasında ise Biray (Türkmen 957), Türkmen Türkçesinde incelediği "ovnuk bölekler" adlı yapılar için "eklere benzeyen ama bu sınıfa dâhil edilemeyen, kelime veya kelime gruplarına bir özellik katan, yapım ve çekim eki işlevine sahip yapılar olarak nitelendirilirler. Ekleştikleri yapılarla birlikte daha fazla anlama sahip olabildikleri için hem geniş anlamlı hem de çok yönlüdürler." der. Tosun (313) ise Tuva Türkçesinde "ol" enklitiği

üzerine yaptığı araştırmasında edatların sınıflandırılması üzerinde durduktan sonra "enklitik edat" adını verdiği ifadelerin "pekiştirme-kuvvetlendirme edatları" içerisinde incelenebileceğini belirtir. Koca (Tarihî Türk 123) yaptığı doktora tez çalışmasında klitik kavramı için "ekçe" adını önerir ve "ekçe" terimi için "klitiklerin ek ile kelime arasında bir yapı olması hem de ekleşme özelliği gösteren yapıları karşılaması bakımından klitik kavramını bütünüyle kapsamaktadır." der. Bir başka doktora tez çalışmasında ise İpek (10), enklitik veya ek-edat kavramı yerine "pekiştirme edatı" terimini tercih ederek yapılacak çalışmalarda bunların "pekiştirme edatları" başlığı altında sınıflandırmasının daha tutarlı bir terim tercihi olacağını savunur.

Üstüner'in (214), Nalbant (2157) ve Ercilasun'un (35), enklitik/ek-edat olarak ela aldığı lA'yı Çuvaş Türkçesinde inceleyen Ersoy (70), lA'yı ek olarak değerlendirerek morfemin sadece zarflara gelmediğini, Çuvaş Türkçesinde eklendiği kelimeleri zarf yaptığını ve pekiştirme işlevinin zarf yapma işlevinden zayıf olduğunu söyler. Kelime ile ek arasında davranış gösteren (Ercilasun 40) klitiklerden kelimenin sonuna eklenenleri adlandırmada kullanılan enklitik terimini biz ek-edat olarak adlandıracağız. Çünkü ek-edat teriminin "edatların" anlamına bakıldığında "yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı olan gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlenin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir" (Korkmaz 1052) tanımı tek başına anlamı olmayan ve ekleşmesine karşın ek üstü özellikler gösteren klitik/kaynaşmış ifadeleri en iyi açıklayan terim adı olacağı görülecektir. Yine Mustafa Sarı (595) klitikten ekleşmeye giden bir süreçten bahsedilebileceğini –davuk/-dayuk ekinin Eski Türkçe ve karışık dilli eserlerdeki kullanımını incelediği çalışmasında söyler. Ek ile edat arasındaki bu ilişkinin kavramı adlandırmada ek-edat teriminin uygunluğunu ortaya koymaktadır.

Lewis'in (21) tanımına göre "vurgu taşımayan bu unsurların" vurguyu kendinden öncekine bırakmasına karşın cümlede kelime üstü bir vurgu oluşturduğu çalışmamızda örnekler kısmında görülecektir. Türkçede sonda olan vurgunun ek-edatlarla bir önceki noktaya kayması, birçok kullanımda Türkçenin genel ses uyumlarına aykırı durumları Ercilasun'un (49) bu ifadeleri ünlemlere, yansıma ve çocuk dilindeki kelimelere benzetmesine temel oluşturmuştur. Örneğin ET. lA, ne, mA, mAt; TT. mI/mU vb. klitiklerin Türkçe kelimelerin başında bulunamayacak /l/, /n/, /m/ gibi seslerle başlaması (Ercilasun 49), fonolojik olarak ifadeleri Türkçe dil kurallarının dışında tutmakta bu da araştırmacıların konuya olan ilgisini artırmaktadır. Bu aykırılığın yanında "Türkçede klitiklerle ekleri birbirinden ayıran bir diğer özellik işlevsel ve semantik açıdan klitiklerin kapsayıcılığının eklere nazaran çok daha geniş olmasıdır. Klitikler fonolojik bakımdan bağlı oldukları ağırlayıcılardan daha büyük dil birimlerinde etkili olabilirler" (Koca, Klitik Kavramı 23). Erzincan ağzında tespit ettiğimiz kullanımlar bu noktada bazı farklı yapılar ortaya koyabilmektedir.

+I Ek-Edatı

Ek-edat, ekleşmiş edat yahut enklitik olarak adlandırılan ifadeler üzerine Türk dilinde yapılan araştırmalarda Räsänen (1957), Ercilasun (2008) ve Kara (2017) dışındaki araştırmacıların +I ek-edatına yer vermediği görülür. Räsänen (250-251) Türkçenin çeşitli devirlerinde karşılaşılabilen "-ok, -da, -l, -la, -lä, -am, -äm, -sa, -sä, erki, pule, pol, -kına" gibi pekiştirme ifadeleri ile "mU, gU, -ıy, -iy, -y, duo, doo, duu, du, i, si sin, çi, çı, çi, jı, ji" gibi soru

ifadeleri için enklitik başlığı kullanır ve +I yapısını soru ifadeleri içinde değerlendirir. Ahmet B. Ercilasun (43) ise +I ek-edatını tarihî ve yaşayan Türk lehçe ve ağızlarında tespit ettiği "A(y), AgU (>Av), An, Aaŋ, çU (> -çI, -şI, -sI, -jI), DA, du (dū, dō, duo), gIl, gU, hA, I, i, kAn, kA:(y), kü, lA, lI/lU, mA, mAt, mU, ne (>-nA), ok (>Ok,-ak, -k), sA, si, -sin,-şe, şU, U, -(I)y" gibi pekiştirme enklitikleri arasında gösterir ve "Türkçede bir pekiştirme enklitiği teorisi" adıyla ek-edatlar için on bir kural sıralar. Ayrıca Kutadgu Bilig'de çok sık kullanılan +I enklitiğinin -gIl ve -mU enklitiği gibi eski Türkçe döneminde ekleştiğinin mümkün olduğunu belirtir (Ercilasun 50). Bunlara ek olarak Funda Kara (127), Yunus Emre'nin "Bana seni gerek seni" şiirinden hareketle yaptığı incelemede +I ek-edatının -gU edatındaki /g/ sesinin düşmesi ve /U/'nun düzleşmesi ile oluşabileceği fikrini Abuşka sözlüğündeki "baru 'git', aḫtaru 'ara', ötkärü 'geçir', başkaru 'götür', bütkärü 'bitir', kaytaru 'döndür'" gibi örneklerden hareketle ileri sürer. Burada Eski Türkçe döneminde ünlüsü düz olan bir enklitiği, Çağatay döneminde yuvarlaklaştığı için -gU'dan aşınmış göstermek, ilk yazılı örneklerinin düz ünlülü olmasından ötürü yanlış olacaktır. Ancak Çağatay dönemindeki kullanımın -gU'dan aşınma ihtimali, ilk yazılı örneklerindeki ek-edat ile Orta Türkçe dönemindeki ek-edatın farklı olabileceği fikrini ortaya çıkarır. Yine de eldeki verilerle ünlüsü düz olan ek-edat için Ercilasun'un (50) yaklaşımının daha doğru olduğu söylenebilir.

Enklitikler üzerine ilk müstakil çalışmayı yapan Sema Barutçu Özönder (1427), enklitikler için *ek-edat* kavramını kullanarak terimi Türkçe isimlendiren ilk bilim insanıdır. Sonraki çalışmalarda en çok tercih edilen Türkçe terim ek-edat terimidir (Koca, Klitik Kavramı 9). Barutçu Özönder (1436), çalışmasında +çI/çU ek-edatının Moğolca ile aynı özelliklere sahip olduğunu belirtir. Özellikle bu ek-edatın zamirlere geldiği "ançula, mınçula" gibi kullanımlar, günümüz +I ek-edatının +çI/çU'dan gelme ihtimalini, Kara'nın (127) belirttiği +gU'dan aşınmış olabileceği ihtimalinden daha üstün kılar. Barutçu Özönder'in (1435-1436) verdiği "mınçulayu barmagıl" örneğindeki "yalvarma" anlamı, altta örnekleri verilen Erzincan ve yöresi kullanımını hatırlatmakta; "ançulayı amrar ärti sizni tüzüğü anası oylanı sävärçä" örneğinde kendisinin de belirttiği üzere hissedilen "kesinlik" anlamı, Yunus Emre'nin "seni gerek seni" ifadesindeki kesinliğe benzer bir noktada durmaktadır.

Erzincan Ağzında Kullanım

Erzincan ve yöresinde özellikle dua ve beddua ifadelerinde hitap edilen veya işaret edilen kişi ve zamirden sonra sıklıkla karşılaşılabilen bir ek-edat olan +I, sadece geldiği kelimeyi değil tüm cümlenin anlamına etki etmektedir. Pekiştirme enklitiklerinin işlevi tek kelimeyle sınırlı değildir; kelime gruplarını ve cümleyi de kapsayabilir (Ercilasun 43). Dua ve beddua ifadelerinde sözün taşıdığı anlam derinliğinin ifadede herhangi eksiklik olmadan aktarılması amacıyla cümle üstü bir vurgu ile hitap ifadesine +I enklitiği getirilmektedir. Yörede yaygın kullanımı bulunan

- **Seni** kurġuşuna[2] gelesen!
- **Seni** boynun altında ġala!
- **Sezen'i** yoh ola!

[2] kor kurşuna>kurguşuna

- **Sizi** cehenneme gidesiz!
- **Seni** konc[3] olasan!
- **Hüseyini** Haca gide!
- **Memmedi** üsgek[4] divannara otura!

gibi alkış ve kargış ifadelerinin başında yer alan zamirlere ve isimlere bakıldığında +I ek-edatıyla ifadenin kuvvetlendirildiği görülecektir. Ek-edatın eklendiği bu yapıların dışında cümlenin tümünde hissedilen bir vurgu söz konusudur. Bu ifadelerin +I ek-edatı olmadan kurulması durumunda "Sen, kor kurşuna gelesin!", "Sezen yok olsun!", "Siz, cehenneme gidesiniz!" örneklerinde görüldüğü üzere üst tarafta verilen beddua ifadelerine kıyasla kuru bir anlatım ortaya çıkacaktır. +I ek-edatı sayesinde söz ile his arasında kurulan bir bağlantı söz konusudur. Tüm örnekler dikkate alındığında ifadelerin ek-edat olmadan aynı anlatım kuvvetine ulaşması şu şekilde mümkün görünmektedir:

- "**Senin** boynun altında kalsın, **senin**!",
- "Hüseyin, **Hüseyin**! Hacca gidesin **Hüseyin**!" vb. gibi.

Ek-edat kullanılan şekillerle tam bir benzerlik sağlanmasa da bu aktarımlarda birkaç vurgulu hitapla benzer bir anlatıma yaklaşıldığı söylenebilir. Sadece bir ek-edat ile sağlanabilen bu anlatım derinliğine birkaç kelime eklenmeden erişilememesi ek-edatın cümleye olan etkisini göstermektedir. Az çaba ve kolay söyleme isteği bu anlatımlarda ek-edatın tercih edilmesine ve kelimeden tasarruf ederek daha derin bir anlatıma ulaşmayı sağlamaktadır. +I ek-edatının bu şekliyle diğer ek-edatlardan farklı olarak cümlenin tümüne etki eden bir ifade derinliği söz konusudur. Bu da pekiştirme ek-edatlarına has bir işlev zenginliği olarak görülebilir. Nitekim, "Pekiştirme enklitikleri, "pekiştirme" yanında "rica, istek, yalvarma, acıma, hayret, hitap, soru, bağlama, benzerlik, zaman" gibi anlam çalarları (nüansları) kazanabilirler (Ercilasun 43).

Yukarıda verilen dua/beddua örneklerinde yalvarma ve kuvvetli bir hitap söz konusudur. Burada anlam ile anlatım tarzı arasındaki ilişkiden doğan bir pekiştirme ihtiyacı vardır. Sözün etki değerini artırmak amacıyla kullanılan bu ek-edatın Anadolu ağızlarındaki bu kullanımına en yakın işlevle kullanımı Eski Oğuz Türkçesinde görülür. Karahanlı sahasında Kutadgu Bilig'de birçok kullanımına rastlanan bu ek-edatın tüm kullanımlarında fiillerin ardından geldiği ve emir çekimlerini kuvvetlendirdiği bilinmektedir. Harezm sahasında Mu'înü'l Mürîd'de görülen kullanımlarda da emir çekimlerini kuvvetlendirmektedir. Çağatay döneminde bu ek-edatın emir kuvvetlendirme işleviyle varlığını sürdürdüğü ve ses yapısında yuvarlaklaşma meydana geldiği bilinir. Bugün Erzincan sahasında dua ve beddualarda görülen şekline en benzer şekli, Yunus Emre'nin meşhur "bana seni gerek seni" şiirinde karşımıza çıkar. Ercilasun'un (43) pekiştirme ek-edatları için belirttiği hitap ve yalvarma işlevi +I ek-edatı için Anadolu sahasında Yunus Emre ile başlamaktadır. Funda Kara (129) Yunus Emre'nin "Bana Seni Gerek Seni" adlı şiirinden hareketle yaptığı incelemede +I ek edatının kuvvetli istek, seslenme, sınırlandırma bildirdiğini belirtmiş,

[3] konç: ayak altında ezilmiş anlamında.
[4] yüksek>üsgek

Kuvvetli istek: "I" ek edatı, yanına geldiği sen zamiri ve diğer kelimelerle birlikte, Yûnus'un ilahi aşka kavuşmak istediğini vurgulamış, seni kelimesinin tekrarıyla da bu istek kuvvetlendirilmiştir. Sınırlandırma: Yûnus Emre, şiirinde Allah'ın sevgisinden başka hiçbir şey istememektedir, bu yüzden sen zamirini sınırlandırma ihtiyacı duymuştur. Cümle, "[Ey Allah'ım], bana yalnız (/sadece / bir tek) sen gereksin sen." anlamındadır" (Kara, 2017, s. 129) yorumlarında bulunmuştur.

Yine aynı çalışmada Yunus Emre'nin "*bana seni gerek seni"* adlı şiirini Yesevî'nin *"Minge sin ok kirek sin"* redifli şiirinden ilham alarak oluşturduğunu belirtir (Kara 131). Bu da Doğu Türkçesinde *+Ok* yapısı ile oluşturulan kuvvetlendirmenin Batı Türkçesinde +I yapısıyla da sağlanabildiğini göstermektedir. Ayrıca Kara'nın (127) Erzurum ağzında kullanılan alkış ve kargışlara verdiği örneklere bakıldığında ise Erzincan ağzındaki kullanımlarla birebir uyuşan bir ortaklık olduğu görülmektedir. Eski Türkçede ve sonraki dönemlerde Türkistan coğrafyasında zamirlerden sonra sıklıkla kullanılan +Ok pekiştirme ek-edatına benzer bir kullanım özelliği kazanan +I ek-edatının bugün Kara'nın (127) belirttiğine ek olarak yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere doğu illerinde alkış ve kargışlarda varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Baydar (87), Erzincan ve yöresinde -sA enklitiğinin kullanımını incelediği çalışmasında enklitiğin kullanımını Doğu Grubu ağızlarının bir özelliği olarak belirtir. Doğuda farklı yörelerde benzer örneklerle karşılaşılması, aynı durumun +I ek-edatı için de geçerli olmasını muhtemel kılmaktadır.

Yöre ağzında kullanılan ek-edatın diğer bir şekli ise şu şekildedir:

- Sen**i eyle** ögünde düğmeler iliklene!
- Sen**i eyle** torpağa gidesen!
- On**u eyle** torpağa ġarışa!

Buradaki dua ve beddua ifadelerinde +I ek-edatının hemen ardından "eyle" yapısı kullanılmaktadır. Ercilasun (52) bazı enklitiklerin üst üste gelebildiğini, diğer eklerle birleşerek yeni ifadeler ortaya koyabildiğini belirtmektedir. Erzincan ağzında görülen +I + "Ay+lA" yapısı sayesinde önündeki hitap yapısını kuvvetlendiren +I ek-edatının üzerine yeni bir hitap olan "ey/ay/oy" ve bir başka ek-edat olan "+lA"nın getirilmesi ile katmerli bir ek-edat kullanımı oluşturulduğu söylenebilir. Bu kullanımlarda yalvarma anlamıyla birlikte bir kesinlik söz konusudur. Barutçu Özönder'in (1433) "ol tütsüg barçaqa tägip **bizinçiläyü ök** tütsüglüg kuşatrılar belgürüp/o tütsü herkese değip ş**üphesiz/kesinlikle tam bizimki** gibi tütsülü şemsiyeler belirip" örneğinde ök ve +çI ek-edatlarının beraberliğinden doğan bir kesinlikten bahsettiği **zamir+ek-edat + ek-edat** sıralaması ile yukarıda Erzincan yöresinde örneklenebilen **zamir+ I +ey/oy +la** (ek-edat +hitap veya "ök" ek-edatından gelişen bir ek-edat +ek-edat) yapısı arasında ortak noktalar mevcuttur. İfadelerde geçen "ey/oy" yapısının "ök" ek-edatından gelişme ihtimali Barutçu Özönder'in (1433) tarihî metinlerden örneklediği ek-edat + ek-edat kullanımına yaklaşan "kesinlik" anlamından hareketle yüksektir. Nitekim alkış ve kargışlarda yer alan "eyle" ifadesi diğer "eyle"siz yapılara göre gelecekte gerçekleşmesi yüksek kesinliği işaret etmektedir. Yukarıdaki "eyle" yapılı cümlelerinin derininde yatan anlam sırasıyla şu şekildedir:

- Sen ki çok büyük bir kişi olacaksın, önünde düğmeler iliklenecek!
- Sen toprağa gidesin, şüphesiz/kesinlikle toprağa da gideceksin zaten!

- O toprağa karışsın, şüphesiz bu söylediğim olacak!

Bu üç kullanımda görülen gelecekteki kesinlik anlamı ile Barutçu Özönder'in (2007) tarihî metinlerden örneklediği kesinlik ifade eden ek-edat + ek-edat yapısı arasında kurulabilen ortaklık "ey/oy" yapısını "ök" yapısı ile benzer kılmaktadır. Sadece seslenme olarak görüldüğünde de tarihî bir dayanağı söz konusudur. Eski Uygur Türkçesine ait "İnça tep tedi: **ay-a** emgek" (TT X 301) "Şöyle söyledi: ey eziyet!" (Eraslan 277) örneğinde görüldüğü üzere seslenmelerden sonra ek-edat kullanımı söz konusudur. Erdal (A Grammar, 353), *ay* ve *a* ifadelerinin birleşmesiyle edatın "yas, derin üzüntü" anlamı verdiğini, kimi kullanımlarda ise "haydi ya!" şeklinde bir şaşırma ifade ettiğini belirtmektedir. İki durumdan hangisi temelde yer alırsa alsın, Erzincan ağzında örneklenebilen bu kullanım basit bir rastlantı ile oluşmuş değildir.

Erzincan ağzındaki kullanımda "eyle" ifadesinin "öyle/o şekilde" ifadesine yaklaştırılması ise mümkün değildir. Çünkü yöre ağzında *öyle* ifadesinin söyleyiş biçimi "kapalı e" iledir ve "y" sesi düşürülür: ***ėle** yapduğuna göre ölünün ezābını birez hafiflede* D.3-35 (Sağır 305), *orman **ėle** sıḫılaşdı ki* D.4-11 (Sağır 327). Hatta bu söyleyiş "böyle ve şöyle" ifadeleri için de geçerlidir: *yoḫ şėle, yoḫ bėle* D.7-3 (Sağır 388). Dua ve beddua ifadelerinde bu örneklerdeki gibi "öyle" ifadesinin olmadığı açıktır. Dua ve beddualarda +i ek-edatından sonra gelen eyle ifadesinin Uygur döneminde de örneğine rastlanan ay-a ifadesiyle benzerliği açıktır. İfadelerdeki ünlem+ek-edat yapısı bozulmamış, Erzincan ağzında genişlemeye uğrayarak ön kısımdaki zamire yeni bir ek-edat eklenmiştir. İkisinde de duyulan acı veya şaşkınlığın dışa vurumu söz konusudur.

Sonuç

Erzincan ve yöresinde dua ve beddua cümlelerinde rastlanılan +I ek-edatı konuşanın duyduğu kuvvetli isteği ortaya koymada kelime üstü bir vurgu ortaya koymaktadır. Hitap görevindeki zamirlere tutunarak beddualarda öfkeyi, dualarda ise samimiyeti ortaya koyan bir işlevde olan bu ek-edatın cümleye kattığı anlamı verebilmek için birkaç seslenme sözcüğüne veya kelime yinelemeye ihtiyaç olduğu görülmektedir. Dua ve beddua cümlelerinin taşıdığı anlam derinliğinin ifadede herhangi eksiklik bırakılmadan aktarılması amacıyla hitaplara +I ek-edatı getirilmektedir. Bu yapıların anlam ve cümle yapısına katkısını ise ek-edatsız biçimlerle kıyaslayarak ortaya koymak mümkündür. Ek-edat olmadan daha kuru bir anlatımın olduğu görülecektir:

- Sen**i** yoh olasan!
- On**u** cehenneme gide!
- Ahmet'**i** boynu altında gala!

Bu gibi yapıların ek-edat olmadan kurulan beddualardan daha kuvvetli bir yanının olduğu açıktır:

- Sen**Ø** yok olasın!
- O**Ø** cehenneme gitsin!
- Ahmet**Ø**, boynun altında kalsın!

Erzincan ve yöresinde +I ek-edatı ile Erzurum yöresine ait örneklere benzemeyen yapılar da kurulabilmektedir. Bu yapılar **"+I ek-edatı + "Ay+lA**" şeklindedir. Bu kullanımlarda önündeki hitap yapısını kuvvetlendiren +I ek-edatının üzerine yeni bir hitap olan "ey/ay/oy" ve bir başka ek-edat olan "+lA"nın getirilmesi ile **katmerli** bir ek-edat kullanımı oluşturulmaktadır. Bu kullanımlarda ise yalvarma duygusunun yanında bir kesinlik sezilebilmektedir. Tarihî metinlerde örneklenebilen ve kesinlik bildiren **ek-edat+ek-edat** yapısı Erzincan ve yöresinde aynı şekilde kesinlik bildirebilmektedir. Yine bu yapıların Eski Uygur Türkçesinde **hitap+ek-edat** kullanımlarına benzer şekilde Anadolu ağızlarında kullanılabildiğini de söylemek mümkündür. Elbette bunun basit bir rastlantıyla oluştuğu düşünülemez. Yapılar, eski metinlerde olduğu gibi kararlılık göstermekte ve aynı işlevleri yörede sürdürebilmektedir.

- Sen**i eyle** ögünde düğmeler iliklene!

(Sen ileride büyük adam olacaksın, önünde düğmeler iliklensin – kesinlikle iliklenecek!)

- On**u eyle** torpağa ġarışa!

(O toprağın altına girecek, toprağın altına girsin – kesinlikle girecek!)

Buradaki ifadelerin "öyle" anlamında bir zarf işlevi taşımadığı ve bir hitap bildirdiği, yörede zarf işlevindeki "öyle/o şekilde" ifadeleri için "ėle" söylenişinin olduğunu belirtmek gerekir. Bu yapıların Eski Türkçedeki **bizinçiläyü ök/kesinlikle bizimki gibi** kullanımlarıyla aynı yapıda olduğu açıktır. Bu yapılar katmerli ek-edat kullanımı olarak adlandırılabilir. Yine Erzincan yöresinde yaşayan bu yapılarda "kesinlik" anlamıyla birlikte Eski Uygur Türkçesindeki **ay-a** emgek/ey eziyet kullanımına benzer şekilde daha derin bir **yalvarma** söz konusudur.

Son olarak Anadolu'da bu gibi kullanımların yapılan çalışmalarla ortaya çıkması şunu göstermektedir: Türkçenin bir zenginlik haritası oluşturulduğunda Anadolu, ağızlarda yaşattığı yapıları ve kurallarıyla araştırmaların merkezi konumundadır. Ek-edatlar gibi kapalı birçok anlatımın, Eski Türkçeden beri var olan ve Türkçenin sınırları belirlenirken temel noktada duran çoğu kullanımın Anadolu ağızlarında hâlâ canlılığını koruduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de Cumhuriyet sonrası Türkoloji çalışmalarında kat edilen mesafenin ilk yıllarda ağızlara ciddi şekilde yönelmeyle ile yakından alakalı olduğu da muhakkaktır. Bu bakımdan ağızlar, belirli noktaları keşfedilmiş olsa da hâlâ birçok yönden araştırmacılara zengin bir araştırma ortamı sunabilmektedir.

Kaynakça

Barutçu Özönder, Sema. "Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI/çU", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. C. 2, 24-29 Eylül 2000, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007. ss. 1427-1438.

Baydar, Turgut. "Erzincan ve Yöresi Ağızlarında -sA Enklitiği," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S.31, 2012, ss. 83-92.

Biray, Nergis. "Kazak Türkçesinde Enklitikler", *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı*. Akçağ Yayınları, 2013, ss. 259-281.

Biray, Nergis. "Türkmen Türkçesinde Ovnuk Bölekler", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. C.4 S.3, 2015, ss. 955-994.

Demirci, Kerim. *Türkoloji İçin Dilbilim-Konular, Kavramlar, Teoriler*. Anı Yayıncılık, 2021.

Deny, Jean. *Türk Dili Grameri*. Çeviren Ali Ulvi ELÖVE. Maarif Vekâleti, 1941.

Eker, Süer. *Çağdaş Türk Dili*. Grafiker Yayınları, 2006.

Eraslan, Kemal. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.

Ercilasun, Ahmet Bican. "La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi", *Dil Araştırmaları*. c. 2 s. 2, 2008, ss. 35-56.

Erdal, Marcel. "Clitics in Turkish", *Studies on Turkish and Turkic Languages, Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics*. Lincoln College, Oxford, August 12-14 1998, Editör Aslı GÖKSEL ve Celia KERSLAKE, Harrassowitz Verlag, 2000, pp. 41-48.

Erdal, Marcel. *A Gramar of Old Turkic*. Brill, 2004.

Ersoy Feyzi. "Çuvaş Türkçesindeki +lA Eki Üzerine", *Dil Araştırmaları*. S. 13, Güz 2013, ss. 57-71.

İmer, Kâmile vd. *Dilbilim Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011.

İpek, Birol. *Türkçede Pekiştirme Edatları*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman Doç. Dr. Ahat ÜSTÜNER, 2009.

Kara, Funda. "'Bana Seni Gerek Seni' Yapısı Üzerine", *Yûnus Emre Kitabı*. Editör Orhan Kemal Tavukçu, Akçağ Yayınları, 2017.

Koca, Selcen. *Tarihî Türk Lehçelerinde Klitikler (8-15. Yüzyıl)*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman Prof. Dr. Leylâ KARAHAN, 2018.

Koca, Selcen. "Klitik Kavramı ve Türkçede Klitikler-II,", *Dil Araştırmaları*. Bahar, s. 26, 2020, ss. 7-36.

Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Lewis, Geoffrey Lewis. *Turkish Grammar*. Oxford, 1967.

NALBANT, Mehmet Vefa. "Türkçe Enklitik Edatı lA", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. C. 2, 20-26 Eylül 2004, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004. ss. 2157-2173.

Özkan Nalbant, Bilge. "Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat): magat > mAt", *International Journal of Central Asian Studies*. Volume 11-1, 2007, ss. 37-51.

Räsänen, Martti. *Materialien zur morphologie der Türkischen Sprachen*. Helsinki Societas Orientalis Fennica, 1957.

Sağır, Mukim. *Erzincan ve Yöresi Ağızları İnceleme-Metinler–Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

Sarı, Mustafa. "Türkiye Türkçesi Ağızlarında -dAvUK/-dAyUK ve -(y)Uk Biçim Birimlerinin Uzantıları", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. C. 7 S. 4, Fall 2012, ss. 489- 498.

Tosun, İlker. "Tuva Türkçesinde "ol" Enklitiği", *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2017, ss. 312-325,

Uzun, Nadir Engin. *Biçimbilim Temel Kavramlar*. Papatya Yayıncılık, 2006.

Üstüner, Ahat. *Türkçede Pekiştirme*. Fırat Üniversitesi Basımevi, 2003.

Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual Yayınları, 2002.